

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 68/88

**Kur'ân'da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyal
Boyutları**

Psycho-Social Dimensions of Social Support in the Context of Religious
Brotherhood in the Quran

Elif Aygün

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, elif.aygun09@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7042-4349>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Ocak/ January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.867730

Cite as / Atıf: Aygün, Elif. "Kur'ân'da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyal Boyutları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 68-88.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Toplum birbirini ayakta tutan, destekleyen yapılar bütünüdür. Bu yapıların en başında da din gelmektedir. Her bireyin ayrı bir kimliğinin olduğu toplumda, insan varlığını devam ettirmek için hayatının her safhasında sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Kur'ân-ı Kerim, yapısı ve içeriği bakımından pek çok toplumsal, ahlaki, insani meseleyi bünyesinde bulundurmakta ve sosyal destek boyutlarını sunmaktadır. Çalışmanın temeli, din kardeşliği bağlamında sosyal desteği; a) duygusal, b) araçsal, c) bilişsel (bilgi) ve d) yaygın destek alanlarında Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri ışığında psikososyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Kur'ân-ı Kerim'de din kardeşliği ile ilgili neredeyse bütün konularda sosyal destek yükümlülüğüne göndermeler yapıldığı, bulgular arasındadır. Çalışmanın temelini oluşturan din kardeşliği; dil, ırk, soy, nesep, gözetmeksizin toplumu birleştiren, bütünleştiren ve ortak bir paydada buluşturan bir kavram olup, kavramın doğrudan ümmet olma bilinci ile örtüştüğü gözlemlenmiştir. Din kardeşliği bağlamında yoksulu, yetimi, zorda kalmış, güç durumda olanı, ayrılığa düşmüş olanı ve mazlumu gözetmek bununla birlikte problemi her neyse bu probleme çözüm bulmak ve hiç değilse yanında olup, destek olmak kardeşlik hakkı olarak belirtilmiştir. Kardeşlik hakkı kapsamında sorumlulukların yerine getirilmesi zorunluluk olarak görülmüş; yapılması halinde ecir, yapılmaması halinde ceza ve kınamalarının beraberinde geleceği Kur'ân-ı Kerim tarafından bizzat ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Sosyolojisi, Sosyal Destek, Din Kardeşliği, Kur'ân, Sosyal Hizmet.

Abstract

Society is a set of structures that sustain and support each other. Religion comes first among these structures, people need social support at every stage of their life in order to survive in a society where every individual has a different identity. The Quran contains many social, moral, humanitarian issues. The basis of the study is social support in the context of religious brotherhood. The social support can be classified into four groups in the light of Qur'anic verses from a psycho-sociological perspective: a) emotional, b) instrumental, c) cognitive (knowledge) and d) widespread support. From this point of view, it is among the findings that the Quran referred to the social support function on almost every subject related religious brotherhood in the study. It was observed that the religious brotherhood, which forms the basis of the study, is a concept that unites together society on a common ground, regardless of language, race, lineage and it directly coincides with the consciousness of being an ummah. Nevertheless, taking care of the poor, orphans, those who have difficulties, those who are separated and oppressed are regarded as the right of brotherhood. Moreover, finding a solution to brothers' problem, whatever their problem is, and at least just supporting them are also regarded as the right of brotherhood. It has been an obligation to do what is necessary regarding to the right of brotherhood. There are punishments and reprimands for people who don't fulfill their responsibilities in the Quran.

Keywords: Sociology of Islam, Social Support, Brotherhood of Religion, Qur'an, Social Work

Giriş

Çalışmanın konusunu oluşturan sosyal destek kavramını incelerken kavramın herkesçe kabul gören bir tanımının olmadığı saptanmıştır. Bunun yanında son yıllarda inter-disipliner çalışmaların sosyal bilimlerde önemsendiği bilinmektedir.¹

Sosyal bilimlerde inter-disipliner yaklaşım pek çok araştırmada kullanılmaktadır. İnter-disipliner yaklaşım pek çok disiplinin birikiminden faydalanarak yeni tezler ortaya koymaktır. Bu şekilde ortaya konulan tezlerde konuya pek çok açıdan bakma imkanı doğmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmaları yaparken dikkatli olmak gereklidir. Çünkü her alanın kendine özgü metotları, bilgi kaynakları ve terimleri vardır. İnter-disipliner çalışmalarda pek çok alan bir arada olduğu için yöntemi, bilgi kaynaklarını ve terimleri birbirine karıştırmadan anlaşılır, uyumlu bir çalışma oluşturulmalıdır. Aksi halde hiçbir disiplin tarafından anlaşılmayan bir çalışma ortaya çıkar. Çalışmada konuya farklı açılardan bakılacak, bununla birlikte yöntem, terimler ve bilgi kaynaklarını uyumlu bir şekilde bir araya getirilmeye çalışılacaktır.

Sosyal destek kavramı, sosyal hizmete ait bir kavramdır. Ancak kavramın hinterlandı sosyoloji, psikoloji, halk sağlığı (Kapıkıran ve Acun Kapıkıran, 2010, 54) gibi pek çok bilimle ilgili görülmektedir.

Sosyal hizmet mesleğinin sosyal destek fonksiyonu, sosyal hizmet mesleğinin yardımını temel alan bir disiplindir (Şeker, 2018, 3). Sosyal hizmet; sosyal ilişkiler içerisinde bulunan bireyin ihtiyaçlarının sağlanması için çalışmak, bireyi anlayıp, problemlerinin çözümünde yardımcı olmak ve bireyin toplumdaki uyum ile bilimsel temellere dayalı olarak ilerleme göstermesini sağlamıştır (Albayraktaroğlu, 2010, 11).

Sosyal destek ile ilgili yapılan çalışmalar arasında ülkemizde Kur'ân temelli sosyal destek kavramını inceleyen bir çalışmanın olmadığı görülmüştür; ancak sosyal destek ve din temalı çalışmaların literatürde yer aldığı bulgusu ortaya konmuştur.² Bu bağlamda

¹ Disiplinler arası çalışma "belirli bir konu üzerine farklı disiplinlerin ürettiği bilgilerin bütünleştirilmesini içerir." (Sember,1998, 341) Konuya ilişkin ileri okumalar için bkz. Miller, Raymond C. "Varieties of interdisciplinary approaches in the social sciences: A 1981 overview", *San Francisco State University Issues In Integrative Studies* 1 (3 April 1982), 1-37; Plink, Alison. "Sociology Without Frontiers? On the Pleasures and Perils of Interdisciplinary Research", *Sociological Research Online* 18/3 (31 Aug 2013), 1-8; Okutan, Birsan Banu "Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık, 2020), 911-931; Barış, İsmail ve Ataman, Emine "Sosyal Çalışma Disiplininde Sosyolojik Bakış Açısının Değerlendirilmesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 31/1 (Ekim 2019), 22-46; Jones, Casey "Interdisciplinary Approach - Advantages, Disadvantages, and the Future Benefits of Interdisciplinary Studies", *ESSAI* 7/26 (2010), 76-81.

² Konuya ilişkin geniş literatür için bkz. Naci Kula'ya(2006) ait olan "İstenmedik Ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral Ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem Ve Bedensel Engellilik Örneği)", İsrail Bülbul'ün (2011) "Kendini Zehirleme Yoluyla İntihar Girişimi Nedeniyle Bir Üniversite Hastanesine Başvuranlarda Algılanan Sosyal Destek, Dini Yönelim ve Bağlanma Özelliklerinin Araştırılması" adlı çalışması,

çalışmanın konusu, Kur'ân'da sosyal desteğin psikososyolojik boyutlarıyla ele alınmasıdır. Çalışmanın temel amacı ise, Kur'ân'ı Kerim'de Müslüman din kardeşliği bağlamında sosyal desteğin psikososyolojik boyutlarını a) duygusal, b) araçsal, c) bilişsel ve d) yaygın destek alanları açısından ele almaktır.

İşlevselci sosyolojik teoriye göre toplum birbirini ayakta tutan, destekleyen yapılar bütünüdür (Sunar, 2018, 158-159). Din ise bu yapıların en başında gelmekte ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır (Wach, 1995, 293). İşte bu yüzden çalışmamızın konusunu oluşturan “Kur'ân da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyolojik Boyutları”nı incelemek araştırmamızın perspektifi açısından son derece önemlidir.

Çalışma, anlayıcı yöntemin tarihsel dokümantasyon tekniğine uygun şekilde yürütülmüştür. Çalışmanın maksadı Kur'ân-ı, sosyal destek teorisi ile örtüştürmek değil, Kur'ân ile sosyal destek çeşitleri arasındaki ilişkinin boyutlarını anlatmaktır. Söz konusu çalışmadaki sosyal teoriyi Kur'ân'a doğrulamak ya da yanlışlatmak gibi bir çaba bulunmamaktadır. Sosyal desteğinde içinde bulunduğu sosyal kavramlar normatif değildir ancak Kur'ân-ı Kerim yapısı itibariyle normatiftir, eleştiriye açık değildir. Dolayısıyla belirli kabul edilen hareketler ile sosyal teoriyi sınamak gibi bir gaye yoktur. Buradan hareketle sosyal destek teorisine ait olan dört temel boyut ile insana dönük Kur'ân âyetleri arasında insanın yaşamına dair pratikteki ilişkiselliğin etkileşimini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada indirgemecilik söz konusu değildir. Çalışmanın ilk kısmında sosyal destek kavramının dört temel boyutu (a)duygusal, b) araçsal, c) bilişsel ve d) yaygın) incelenecek olup, ikinci kısımda bu dört temel boyutunun Kur'ân âyetleri ile olan ilişkisi ortaya konacaktır.

1. Sosyal Destek

Sosyal destek kavramının temelleri ilk olarak 20. yüzyılın başlarında atılmıştır. Sosyolojinin kurucularından Emile Durkheim (1897), sosyal uyum eksikliğinin insanın psikolojik anlamda sağlıklı olma hali ile alakalı olduğuna ve insanın yaşamında karşılaştığı sosyal uyumsuzlukların psikolojik sağlık durumunu da negatif yönde etkilediğine inanmaktadır. Durkheim bu görüşünü destekleyen verilere 1897 yılında yaptığı “intihar” isimli çalışmasında ulaşmıştır (Durkheim 2013, 50-76). Durkheim, Almanya'daki intihar vaka oranlarını araştırırken, intihar girişiminde bulunan bireylerin yaşlarına, cinsiyetlerine, eğitimlerine, dini inançlarına ve ekonomik seviyelerine tek tek bakmış ve neden intihar ettiklerini araştırmıştır. Durkheim'ın ulaştığı sonuçlardan bazıları şunlardır: Erkekler kadınlara göre daha fazla intihar etmektedir. Protestanlar Katoliklere göre, fakirler zenginlere göre, yüksek eğitimliler düşük eğitimlilere göre daha çok intihar etmektedir.

Ayşegül Alsan'-a ait olan (2016) “Afet Sonrası Psikososyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı” çalışması, Nesibe Esen Ateş'in (2019) hazırlamış olduğu “Sosyal Destek Ve Dini Başa Çıkma: Şehit Aileleri Ve Gaziler Örneği” çalışması sosyal desteğin dini temelli kaynaklarına örnek olarak verilebilir.

Bunlardan hareketle, bir yerde dinin toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı fonksiyonu ortadan kalktığı ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan kimseler ile birliktelik bağı zayıfladığında, intihar oranı yükselir. Dolayısıyla Durkheim toplum ilerleyip sanayi gelişip insanlar arasındaki bağlar zayıfladıkça intihar oranının artmakta olduğunu gözlemlemiştir (Durkheim 2013, 381-412). Bu sebeple insanlar arasındaki bağın zayıflaması, toplumu birleştirecek ve bütünleştirecek olan sosyal destek kavramını ortaya çıkartmıştır. Sosyal destek kavramı yeni bir araştırma alanı olarak ilk kez 1970'li yılların ortasında sosyal ilişkiler ve sağlık alanında ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar ilk olarak zihinsel sağlık literatüründe kullanılmıştır (House vd., 1988, 541). 1970'lerden itibaren literatürde daha fazla ele alınmış olduğu ve sosyal destek ile ilişkili çalışmaların arttığı gözlenmiştir (Işıksan, 2007, 19).

Kaplan ve Kihlea (1976) ise "sosyal desteği kısa dönemli krizlerin ve yaşam geçişlerinin, uzun dönemli güçlüklerin, streslerin ve yoksunlukların üstesinden gelmek için uyumsal yeterliliği geliştirmeye yönelik hizmet veren bireyler ya da gruplar arasındaki bağlanmalar" olarak ifade etmişlerdir (Kaplan ve Kihlea, 1976 akt. Kazak ve Marvin, 1984, 69). Sarason ve Levine'ye göre ise "sosyal destek": Genel olarak, bizi önemseyen, değer veren, güvенеbileceğimiz insanların varlığı ve ulaşılabilirliği olarak tanımlanmaktadır (Sarason vd., 1983,127-128). Berterö'ye (2000) göre ise sosyal destek "kişiler arası ilişkilerde insanları, kaygının olumsuz etkilerinden koruyan mekanizmalar" olarak tanımlanır (Akgün ve Çifçi, 2010, 26).

Tanımlardan yola çıkarak sosyal destek, bireylerin kriz, stres, yoksunluk anında kişinin kendisini seven, kendisine değer veren, onu koruyup kollayan kişiye empati ve sempati ile yaklaşarak, bireye tavsiye ve yeni bakış açıları kazandıran, bazen arkadaşlık ve rahatlama gibi yöntemlerle olumsuz durumlarla başa çıkmasını sağlayan ve bireyin gerek psikolojik gerek fizyolojik gerekse araçsal her türlü problem ile arasında tampon görevi üstlenen savunma ve korunma mekanizmalarına verilen isimdir.

İnsanoğlu hayatının pek çok alanında desteğe ihtiyaç duyar, bu destekler içinde akla ilk gelen sosyal destektir. Sosyal destek kaynaklarının formal ve informal olmak üzere iki alanda incelenmesi mümkündür. Formal kaynaklar olarak resmi kurum ve kuruluşlar ile belli bir mevzuat çerçevesinde hizmet veren sivil toplum kuruluşları ve gönüllü kuruluşların sağladıkları destekler sayılabilir. Sosyal destek alınabilecek informal kaynaklar arasında aile, arkadaş grubu, sevgili, eş, akraba, meslektaşlar akla gelebilmektedir. (Özbesler, 2001 akt. Balcı, 2019, 9). Bunlara ilaveten Güngör (2007,175-176) sosyolojide toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, menfaat birliklerini toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı unsurlar olarak görmektedir. Bununla birlikte inanç, sevgi, saygı ve ortak manevi değerler etrafında birleşmeyi de manevi-sosyal bütünleşme araçları arasında saymaktadır. Bu iki teorinin yansıması olarak, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan sosyal

desteğin informal kaynakları arasında din ve dini gruplar örnek olarak gösterebilir. Bu yorum nitelikli bir yorum olmayıp, başka bir yerde delillendirilmesi bulunmamakla birlikte dini grup fonksiyonlarının bir pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Sosyal desteğin alınabileceği kaynaklar çeşitli olduğu gibi sosyal desteğin verilmiş türleri arasında da kendi içinde farklı türlere ayrıldığı görülür.

Cohen, Wills (1985) ve Brich (1998) sosyal desteği dört boyutta ele almış (Kaynar, 2016, 24) ve sosyal desteğe ait dört temel kavramı şu şekilde açıklamışlardır:

Duygusal (Saygınlık) Destek: Kabul görme, anlayış, hoşlanma, sevgi, özen gösterilme, değer verme, korunma gibi gereksinimler olarak açıklamışlardır (Cohen ve Wills, 1985, 333). Aynı zamanda bu boyut "saygı duyma, duygusal durumunu yönetmede yardımcı olma veya kabul, samimiyet, önemseme, beğenme, onaylama, empati veya sempati ifade etmeyi içeren başkalarından gelen iletişimlerini yansıtır (Nick vd., 2018, 3).

Araçsal Destek: Materyal kaynakları, araç gereç ve parasal yardım gibi somut yardımları kapsamaktadır (Cohen ve Wills, 1985, 313-314). Maddi yardım, araç-gereç kaynakları ve ihtiyaç duyulan hizmetlerle ilgili gerekli işleri yapma, araç gereç sağlama veya sorumluluk üstlenme konusunda yardım teklif etmeyi içerir (Nick vd., 2018, 3).

Bilgi Desteği (Bilişsel Destek): Tavsiye verme, değerlendirme, yeni bilgi veya bakış açılarını paylaşma veya yeni kaynaklara ulaşmada yardım sağlayarak sorunları tanımlama, anlama ve bunlarla başa çıkma konusundaki yardımları içerir (Nick vd., 2018, 3).

Yaygın Destek (Sosyal Arkadaşlık Desteği): Sosyal arkadaşlık ve rahatlama gibi destek biçimlerini kapsamaktadır (Cohen ve Wills, 1985, 321). Aynı zamanda ya doğrudan katılım göstererek ya da dolaylı olarak boş zaman ve eğlence faaliyetlerinde birlikte zaman geçirerek aidiyet duygusu geliştirmeyi de yansıtır (Nick vd., 2018, 3).

Kahn; sosyal desteği üç boyutta ele almaktadır. Kahn'a göre duygusal destek; sevmeye, güven verme, dinleme, hoşlanma ve sempatiyi kapsamaktadır. Bilgi desteği ise bireyin sorunlarını tartışarak, dinleyerek kişinin kendi kararlarını kendisinin vermesini sağlayan destektir. Sorun yaşayan bireye zaman ayırma, bireyin işlerini yapmada yardımcı olma ve maddi olarak destek vermek ise yardım desteği olarak ele alınmıştır (Demir, 2008 akt. Kaynar, 2016, 24).

Sosyal desteğin, ruhsal ve zihinsel sağlık gibi pek çok alanda katkı sunduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma yapıldığı da bilinmektedir (Karal ve Biçer, 2019, 133). Sosyal

³ Bkz. Wach Joachim, "Din Sosyolojisine Giriş" çev. Ünver Günay (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 17-18, 292-296; Bayyığıt Mehmet, vd., "Din Sosyolojisi", (Konya: Palet Yayınları, 2013), 277-302; Akyüz Niyazi, vd., "Din Sosyolojisi" (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015) 43-49; Sherkat Darren E., "Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri" çev. Özcan Güngör, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/3 (2013), 279-297; Kinsun Abdalbaki, "Dini Gruplar Sosyolojisi" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016), 210-226.

destek, stres altındaki durumları tamamen ortadan kaldırmaya bile bireylerin kaygı birikimlerini düşürmekte ve bireylerin daha pozitif, kendilerini daha fazla kontrol edebilir, kaygı ile başa çıkmak için yeni yollar deneme konusunda daha hevesli olmalarını sağlamaktadır (Baltaş, 2000, 150). Nitekim sosyal desteğin intihar girişimlerini azalttığı, kanser tedavisine olumlu katkı sunduğu, yaşam kalitesini arttırdığı, ergenlik döneminin olumsuz etkilerini azalttığı, engelli bireylerin veya engelli bireye sahip ailelerin psikolojik ihtiyaçlarına cevap verdiği, stres ve kaygıyı beraberinde getiren durumlarda ve daha birçok travmatik koşulda sosyal desteğin bireyle istenmeyen durum arasında tampon görevi gördüğü yadsınmaz bir gerçekliktir.⁴ Bu bağlamda Cohen ve Wills (1985) sosyal destekten mahrum olan bireylerin olumsuz yaşam olayları karşısında daha fazla etkilendiklerini ifade etmişlerdir (Cohen ve Wills, 1985, 310). Bununla birlikte Thoits (1986) da stresli olaylarda çevreden yapılan yardımların, kişinin başa çıkma çabalarını güçlendirdiğini ileri sürmüştür. Sosyal desteği, kişinin olayla başa çıkma sürecine, kendisi için önem taşıyan bireylerin katılması şeklinde yorumlamıştır (Çakır ve Palabıyıkoglu 1997, 15-24).

2. Kur'an'da Sosyal Destek Boyutları

Kur'an-ı Kerim yapısı ve içeriği bakımından pek çok toplumsal, ahlaki ve insani meseleyi bünyesinde bulundurmaktadır. Buradan yola çıkarak çalışmanın asıl amacını oluşturan uhuvve/kardeşlik üzerinden sosyal destek; duygusal, araçsal, bilişsel (bilgi) ve yaygın destek bağlamında incelenmiştir. Kur'an âyetleri incelendiğinde insani bağlamdaki birçok âyetin sosyal desteğin psikososyolojik alanı ile doğrudan ilişkili olduğu saptanmıştır. Buradan hareketle sosyal desteğin alt başlığına ait olan bu dört temel kavram tartışılmakta dolayısıyla çalışmada Kur'an'da kimi zaman benzer bağlamlar ile örtüşen bu kavramlar tipleştirilerek ele alınmaktadır.

Kur'an'ın birleştirici ve bütünleştirici tavrı, aynı zamanda dayanışmayı ve yardımlaşmayı ön plana çıkarır (el-Maide 5/2). Bireyin sevgi, değer verme, kabullenme, kendini bir yere ait hissetme (el-Haşr 59/9) gibi kardeşliğin kendiliğinden beraberinde getirdiği vasıflar "*duygusal destekle*" açıklanabilir. Çalışma temellerinden olan, duygusal destek; âyetlerde bazen güveni (et-Tevbe 9/61), sadakati (et-Tegabün 64/12), samimiyeti (el-Bakara 2/268), anlaşmayı (el-Ankebut 29/46), saygı duymayı (el-Azhap 33/35), empati kurmayı (el-Bakara 2/286) ve hüznü (et-Tevbe 9/40) ifade eder.

⁴ Bkz. Baltaş Zuhul, "Sağlık Psikolojisi" (İstanbul: Remzi Kitap Evi, 2000); Ardahan Melek, "Sosyal Destek Ve Hemşirelik" *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 9/2 (2006), 68-75; Doğan Türkan, "Psikolojik Belirtilerin Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek ve İyilik Hali," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008), 31; Kaynar Gonca, "Boşanma Sürecindeki Kişilerin Boşanma Sürecindeki Kişilerin Baş Etme Becerileri, Bilişsel Çarpıtmalar, Yılmazlık ve Sosyal Destek Algıları Açısından İncelenmesi. Kocaeli: *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 2016, 35-36.

“Araçsal destek” de Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette görülür. Çalışmanın temellerinden olan, araçsal destek âyetlerde ihtiyaç sahiplerine her türlü maddi yardım sağlama noktasında birçok örnekle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim el-Bakara sûresinde ifade edilen *“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”* (el-Bakara 2/177) âyeti ile insanlığa ait tüm üstün vasıflar bir araya getirilmiştir (Yazır, 2016, 492). Bu vasıflardan biri de mü'minin din kardeşine araçsal destekte bulunması yönündeki öğüttür.

“Yaygın destek” de Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette karşımıza çıkar. Çalışmanın temellerinden olan, yaygın destek âyetlerde insanı bu tür durumlarda rehabilite ederek destek sağlamayı Enfal sûresinde *“İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları çağırılmasına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır...”* (el-Enfal 8/72) ifadesi ile hedeflemekle birlikte bu durum mü'minlere el-Bakara sûresi *“Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten den bozanı ayırıp bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir”* (el-Bakara 2/220) ifadeleri ile emretmektedir.

“Bilgi desteği” de Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette rastlanılır. Duygusal destek fonksiyonu sağlayan bir kimse o kişiyi koruma, ona değer verme, sahip çıkma, onunla empati kurma gibi birçok meselede din kardeşinin problemine çözüm bulmasında ve problemiyle başa çıkmasında destek sağlayacak ve dolayısıyla da bilişsel destek fonksiyonunu yerine getirmiş olacaktır.

Aynı zamanda araçsal destek fonksiyonu ile gıda, barınma, giyim gibi daha birçok alanda maddi destekte bulunarak, aslında birçok probleme çözüp bulup başa çıkmasına yardımcı olmakta ve dolayısıyla da bilişsel destek fonksiyonunu yine yerine getirmektedir.

Buna bağlı olarak, yaygın destek fonksiyonunu sağlayarak bireyin arkadaşlık ve rahatlama gibi destek sunma ve aidiyet duygusunu geliştirerek yine bireyin birçok probleme çözüp bulup başa çıkmasına yardımcı olmakta ve dolayısıyla da bireyin bilişsel destek fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Çalışmanın temellerinden olan, bilgi desteği sağlayan âyetler, insanın her türlü problemini tanıma, anlama ve bunlarla başa çıkma konusunda yardım sağlamaktadır. Dolayısıyla duygusal, araçsal ve yaygın desteğin hepsinin sağlanması aynı zamanda bilgi desteğini de ifade etmektedir. Çünkü tüm bu sosyal destek fonksiyonlarının sağlanması aynı zamanda problemlerin bir çözüme kavuşturulmasında yardımcı olmakta ve kişilerin problemleri ile başa çıkmasında destek olmaktadır. Dolayısıyla bilişsel destek

fonksiyonunu yerine getirmektedir. Sonuç itibariyle ayrıca bilgi desteğine değinilmeyecektir.

Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Destek

Çalışmanın bu kısmında sosyal desteğin alt başlıklarından olan duygusal, yaygın ve araçsal destek türlerinin Kur'ân âyetlerinde din kardeşliği ile ilişkilendirilebilecek örnekleri ve pratik yansımaları ele alınacaktır.

Kur'ân-ı Kerim; kan, nesep, soy kardeşliğinden (en-Nisa 4/176), müşrikler arasındaki düşünce kardeşliğinden (el-Hicr 15/47; el-İsrâ 17/37; el-Ahzâb 33/18), cennete girecek olanların kardeşliğinden (el-Hicr 15/47), kavim ve peygamberi arasındaki kardeşlikten (Hz. Hûd, el-A'râf 7/65; Hz. Salih, el-A'râf 7/73; Hz. Şu'ayb, el-A'raf 7/85; Hz. Nûh, eş-Şuara 26/106; Hz. Lût, Kâf 50/13) (Kasapoğlu, 2012, 70), din ve inanç kardeşliğinden (et-Tevbe, 9/67; el-Ahzâb 33/18, 59; el-Haşr 59/11; el-Hucurât 94/10) bahsetmektedir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan din kardeşliğini Kur'ân "uhuvve" kavramı ile açıklamaktadır.

Nitekim Râgıb el İsfahânî el-Müfredât adlı kitabında kardeşlik ile hemen hemen aynı anlamda kullanılan uhuvve kavramını şu şekilde tanımlamıştır: "Uhuve, aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağıni belirtmesi yanında aynı sülâleye, kabile veya millete mensup olma, aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi ortaklık ve benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu da ifade etmektedir" (İsfahânî, 2010, 72).

Bu tanım aslında Kur'ân'ın kardeşlik üzerine yüklediği mana ve ifadeyi vermektedir. Nitekim çalışmanın konusunu oluşturan sosyal destek kavramı tam olarak aralarında ortaklık veya benzerlik ilişkisi bakımından birbiriyle hemhal olmuş insanları, onların birlik, dayanışma ve rehabilite ruhunu ifade eder. Ancak Kur'ân-ı Kerim "uhuvve" kelimesini bünyesinde barındırırken renk, ırk, soy ve nesep bağı dikkate alınmadan (el-Hucurât 49/13) o dönemin şartlarında yapılan bu tanım göz önünde bulundurulmalıdır. İrkçılığın, kabileciliğin buna bağlı olarak asabiyetçiliğın geliştiğı bir toplumda Kur'ân'ın aynı kandan, nesepten, soydan, dilden ve ırdan olmaktan çok inanç ve değerlerle toplumsal bütünlüğü sağlaması ve birçok yerde geçen "ümme" kavramını sunması dikkat çekmektedir. "Gerçekten, sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir..." (Kur'ân-ı Kerim Meali, 2011, el-Enbiyâ, 21/92).

Buna ek olarak verilebilecek âyet örneklerinden biri de Âl-i İmrân sûresi 103. âyette yer alan: "O'nun (Allah'ın) nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân 3/103) ifadesidir. Bu âyet İslâm'ın insanlar arasında birlik ve bütünlüğü sağlama konusunda kaynaştırıcı ve önemli bir unsur olduğunu, hatta din kardeşliğinin, dolayısıyla inanç ve dava birliğinin,

soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunun bir kanıtıdır (Karaman vd., 2007, 643-644). Kur'ân'da din birliği bağlamında tüm Müslümanların birbirleriyle kardeş oldukları (Âl-i İmrân 3/103; et-Tevbe 9/11; el-Hucurât 49/10; el-Haşr 59/10) vurgulanır. Kur'ân bunun nasıl mümkün olduğunu âyetlerle göz önüne sermiştir.

Müslüman din kardeşliği, dünya hayatında beraber olup, yardımlaşmayı, dayanışmayı, sevgiyi ve paylaşmayı öncelerken aynı zamanda, bu kardeşliğin ahiret hayatında da devam edeceğini vurgular. Dolayısıyla, iman kardeşliği iki dünyada da Müslüman toplumları etkilemektedir (Kasapoğlu, 2016, 76). Bu çerçeveden bakıldığında din kardeşliği ile iman arasında sağlam bir ilişki göze çarpmaktadır. İman kavramındaki güvenme, tasdik etme, boyun eğme gibi temel öğeler, "bir şeye bağlanma" anlamında kardeş olmayı sağlayıcı bir özellik taşımaktadır. Kan bağı olmayan iki kişi arasında sağlanacak kardeşlikte din kardeşi olan kimselerin öncelikle birbirlerine güvenmeleri, bağlanmaları, fedakârlıkta bulunmaları ve dolayısıyla birbirleriyle kardeş olmaları da gerekmektedir (Kula, 1998, 49-51).

Gazzâlî, "Kardeşlik akdi, tıpkı eşler arasındaki nikâh akdi gibi iki şahıs arasındaki bağlantıdır" demiştir (Gazzâlî, 1985, 2 /431). Ona göre kardeşlik akdi, kan bağının yerine geçen bir akittir ve bu akit, bazı sorumluluk ve yükümlülükleri de beraberinde getirir. Bu bakımdan kardeşinin her türlü maddi ve manevi ihtiyacını gözetmek, onu affetmek, tüm kalbi hislerini ona vermeye çalışmak ve onu ihmal etmemek kardeşlerin birbirlerine karşı hakkıdır (Sancar, 2013, 35).

İslam kardeşliğinin getirdiği sorumlulukların başında mü'min kardeşinin, öz/kan kardeşlerin ve akrabaların birbirlerine yakınlık göstermeleri ve birbirleriyle yardımlaşmaları gelmektedir (en-Nahl 16/90) ve Hz. Peygamber bu bağın kuvvetli tutulmasını ve koparılmamasını emretmiştir (Akman, 2020, 298). Tanımdan yola çıkarak kardeşlik hukukunun gereklerinden olan bir diğer hususta yetim ve öksüzlerin gözetilip korunmasıdır. Sevgi, şefkat, ilgi, destek ve merhamete muhtaç bir öksüz veya yetime maddi veya manevi her anlamda sahip çıkmanın toplumun refah içerisinde dinamik bir şekilde yaşamasında olanak sağlamaktadır (Akman, 2020, 301).

Sosyal destek kavramının Kur'ân'daki pratik yansımalarına baktığımızda din kardeşliği bağlamında sosyal destek boyutlarına örnek gösterdiğimiz âyetlerin çoğunun medeni sûrelerde geçmekte olduğu, bununla birlikte sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşma, yardımlaşma, dayanışma ve araçsal destek gibi sosyal desteğin dört boyutunu da ifade eden pek çok duyguyu ve kavramı güçlendirmeyi amaçladığı gözlemlenmiştir.

i. Din Kardeşliği Bağlamında Duygusal Destek

Kasapoğlu, (2016, 74) konu hakkında "Kardeşliğin beraberinde getirdiği, ülfet, dostluk, duygudaşlık, sempati, sevgi, ilgi ve yakınlık gibi yapıcı duygular vardır. Bu duyguların karşıtı olan kin, nefret, kıskançlık gibi yıkıcı duygular ise kardeşliği bozar, hatta

ortadan kaldırır. Yüce Allah, mü'minlerden, mü'min kardeşlerine karşı, din kardeşliğine zarar verecek yıkıcı duygular yönelmemelerini tavsiye eder" ifadelerini kullanmıştır. Aslında bu ifadeleriyle Kur'an'ın duygusal destek boyutunu açıklamıştır. Kardeşliğe vurgu yapan bir âyette; "... Mü'minlere kol kanat ger, alçak gönüllü ol ve onları koru" (el-Hicr 15/88) buyurulmuştur. Kol kanat germeni ve koruyup kollamanın emredildiği bu âyet, duygusal desteği gözler önüne sermektedir.

Hiz. Peygamber'in hayatından dini kardeşliğe, duygusal anlamda uygulama teşkil edecek birçok örneğe rastlamaktayız. Hudeybiye Antlaşmasına baktığımızda Hiz. Peygamber'in ve sahabelerinin çok büyük bir dayanışma içerisinde olduklarını görmekteyiz. Bu ahit Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde zikredilmektedir. "*Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir*" (el-Fetih 48/10). Hiz. Osman'ın şehit edildiğini düşündükleri sırada savaş için hiçbir hazırlıkları olmamasına rağmen "*Eğer bu doğruysa, hepimiz burada başımız kesilerek öldürülecek olsak bile Kureyş'den intikam alacağız*" (Mevdûdî, 2020, 6/411) diyerek, Hiz. Peygambere yemin ve bağlılık sözü verenlerin Hiz. Peygambere karşı adanmışlık, sevgi, şefkat ve koruma gibi duygularla hareket ettikleri aşikârdır. Aynı zamanda bu destek ve tutum karşısındaki Kur'an'ın korumacı ve sahiplenici tavrı bizim için önem teşkil etmektedir.

Daha önceleri cahiliye uygulamalarından biri olan ancak İslam'ın da büyük ölçüde devam ettirdiği "kardeşlik akdi" de bu konunun örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu akde göre bu akdi yapan kişiler arasında belirli sorumluluk ve yükümlülükler açığa çıkmaktaydı. Arapların yardımlaşmak ve dayanışmak adına yaptıkları bu akid sonucunda akdi yapanlar birbirlerinin "halif'i" ilan edilmekte ve birbirlerine mirasçı da olmaktadır (Özsoy ve Güler, 2019, 451). Ancak İslam dini ile beraber Enfal Suresi 75. âyetin nûzûlü ile birlikte kardeşlik akdi neticesinde kardeşlerin birbirlerine mirasçı kılınma hükmü ortadan kaldırılmıştır (Akbaş, 2010, 63).

Hiz. Peygamber, ashabı arasında iki defa kardeşlik akdi yapmıştır. Bunlardan birincisi, Mekke'de iken muhacirlerden bazıları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma, Hiz. Ebu Bekir ile Hiz. Ömer'i, Hiz. Osman ile Hiz. Abdurrahman b. Avf'ı, Hiz. Hamza ile Hiz. Zeyd b. Hârise'yi, Hiz. Talha ile Hiz. Zübeyr'i din kardeşi yapmıştır (Yıldız, 2016, 68). Hiz. Peygamber ve ashabı arasında geçen ikinci kardeşlik antlaşması ise, Medine'ye hicretten sonra Habeşistanlı Bilal, Rum kökenli Suheyb, Fars kökenli Selman ve Arap kökenli Kureyşliler, Evs ve Hazreçliler arasında olmuştur. Bu antlaşma ile farklı etnik kimlik ve gruplar arasında (Hucurât 49/13) kardeşlik tesis edilmiştir (Bor, 2018, 1057).

Kardeşlik olgusuna dair en güzel örneklerinden biri kardeşlik antlaşmasının bir sonucu olarak, Ensar-Muhacir kucaklaşmasıdır. Ensar'ın davranış ve tutumları, İslam ve Müslüman âlemi için yapılan fedakârlıklar hususunda büyük bir örnek teşkil etmektedir (Demirci, 2016, 36). Bu kucaklaşma her türlü maddi ve manevi destek ile sorunların

çözümlemesine olanak sağlamıştır. Muhacirler, kendini her zaman güvende hissetmiş, Ensar Muhacir'in inancını hoş görüyle karşılamış, kabul etmiş, değer vermiştir. Bu da "duygusal desteğin" kanıtlarından biridir. Nitekim el-Haşr 9. âyette geçen "*kendilerine göç edip gelenleri severler*" ifadesi kardeşlik olgusunun bir kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân Allah'ın onlardan razı olduğunu ifade etmiş, Ensar ve Muhacirin mükâfatından bahsetmiştir (et-Tevbe 9/100).

Ensar ve Muhacirin birbiri için dua etmesi, onlara karşı kalplerinde en ufak bir kötülüğe bile yer vermemesi (el-Haşr 59/10) de duygusal destek örneklerindedir. Nitekim bir başkası adına başışlanma dilemek ve kötü duygulardan kalplerin temizlenmesinin istenmesi ve Kur'ân'ın da bu kimselerin kalplerinden kini ve nefreti çıkarttığını dile getirmesi (el-Hicr 15/47) ancak gerçekten kardeşlik duyguları besleyen kişiler arasında gerçekleşir. el-Enfâl sûresinin 72. âyetinde geçen; "*Bağlılarına basıp yardım edenler*" ifadesinde Müslümanlar arası sevgi ve değer verme kavramlarının bir tezahürü olarak görmekteyiz.

Kur'n-ı Kerim'in en-Nahl 16/41-42 âyetlerinde yer alan "*Zulme uğramaları yüzünden*" ifadesi ile "*bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır*" ifadesi Kur'ân Allah'ın mü'minleri her iki dünyada da gözettiğini ifade eder. Böylelikle her türlü maddi ve manevi desteğin sağlanacağı teminatı verilmiş olup, duygusal desteğin örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ensar ile muhacir arasındaki kucaklaşma Kur'ân da Ensar'ın övülmesiyle "*es-sâbikûne'l-evvelün*" (İslam'a girmede önde olanlar) (el-Vâkıa, 56/10) nitelendirilmesi ile taçlandırılmıştır. el-En'âm, sûresinin 159. âyetinde olduğu gibi daha birçok âyette kavga ve ayrılık yasaklanır. Çünkü "*mü'minler ancak kardeştir*" (el-Hucurât 49/10). Bu bağlamdan hareketle Kur'ân Hz. Âdem'in oğullarının birbiri ile olan (el-Mâide 5/27) ve Hz. Yûsuf'un kardeşleri ile olan husumetlerine (Yûsuf 12/7, 111) Kur'ân'ın tabiri ile ibret alınması için yer vermiştir (Yıldız, 2020, 73-95).

Hz. Âdem'in oğullarından birinin kıskançlık duygusuna kapılarak kardeşini öldürmesi hadisesi, Mâide sûresinin 27-31. âyetlerinde anlatılmaktadır. Kurbanı kabul edilmeyen kardeş diğerini öldürmek istemiş diğer kardeş ise karşılık vermeyeceğini ifade etmiştir. Sonrasında kardeşi onu öldürmüş ve hüsrana uğrayanlardan olmuştur. Katil olan kardeşin daha sonrasında pişman olması aslında fitratına aykırı bir eylem gerçekleştirdiği içindir. Daha sonra öz kardeşine ve aynı zamanda din kardeşine zulmettiği için pişman olması Kur'ân'da ifade edilen bir duygusal destek örneğidir. Bir sonraki âyette yer alan "*İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur..."*" (el-Maide 5/32) ifadesi ile görülmektedir ki Allah haksız yere adam öldürmeyi İslam dininden önceki ilahi dinlerde de yasaklamış, can kurtarmayı ve korumayı ise İslam dininden önceki ilahi dinlerde de teşvik etmiştir. Bu âyetin de duygusal destek âyetlerinden biri olduğu açıktır.

Bir başka kıssa ise Hz. Yûsuf ve kardeşlerine aittir. Kıssa da Hz. Yûsuf'un rüyası üzerine Hz. Yakup'un onun seçilmişlerden olduğunu anlaması (Yûsuf 12/ 4-6) ve ona olan korumacı tavrını kardeşlerinin fark etmesi (Yûsuf 12/8) üzerine, öldürülmek için yola çıkan kardeşler, olayın devamında içlerinden birinin "*Öldürmeyelim, Yûsuf'u kuyuya atalım*" (Yûsuf 12/10) demesiyle sonuçlanmıştır. Kardeşlerden birinin Yûsuf'u öldürmeye kıyamaması aslında "kardeşlerin birbirlerine aynı derecede sevgi ya da nefret dolu olamayacağını da göstermektedir" (Yıldız, 2020, 89). Daha sonrasında Hz. Yûsuf'un "*Bugün size kınama yoktur*" (Yûsuf 12/77) diyerek onları affetmesi, aslında kardeşlerine karşı duyduğu sevgi ve merhameti gösterir.

Hz. Yûsuf'tan hareketle din kardeşliğiyle ortaya çıkan diğer bir kardeşlik hakkı da kardeşlerin birbirlerini bağışlamaları erdemidir. Yûsuf sûresi 12/77 âyeti kıssalarda geçen bağışlamayı öne sürerken, Âl-i İmrân, 3/159 âyeti de Hz. Peygamber'in affetmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu husus sevgi, merhamet, şefkat dilinden dolayısıyla da duygusal destekten bahsetmektedir. Buna bağlı olarak, bir kötülüğü affetmek kişinin olgunluğunun neticesidir. Dolayısıyla affetmek insanlar arasındaki sevgiyi ve bağı güçlendirir (Akman, 2020, 299).

Tanımımızda da geçen ve din kardeşliğinin sonuçlarından olan başka bir hak ise; yetimin ve öksüzün, yoksulun ve yakın- uzak akrabanın maddi ve manevi her anlamda gözetilmesi olduğu ifade edilmişti. Ağırman (2007, 15) yetime karşı bazı sorumluluklarımızın helal kazançla beslemek, giyindirmek, barındırmak, eğitim imkânı sağlayıp meslek edindirmek ve büyüdüğünde evlendirmek gibi yakınlık derecesi ne olursa olsun, yetimin bakım ve sorumluluğunu Müslümanın üstlenmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, en-Nisâ sûresi, 4/9. âyetinde yetimlere güzel söz söylemenin ve onları koruyup kollamanın öneminden bahsetmekte ve yetimlere karşı nasıl sevgi ve şefkatli olunması gerektiğinden bahsetmiştir. Nitekim en-Nisa sûresinin 8. âyetinde yer alan, "*onlara güzel söz söyleyin*" ifadesi, aslında onların manevi anlamda da ilgi, sevgi ve şefkate muhtaç olduklarını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla onlara "duygusal destek" vermenin öneminden bahsetmektedir. Yine bunu destekleyen âyetler arasında en-Nisâ sûresi 36. âyet el-İnsân sûresi 8. âyet, ve Mâûn sûresi 1-2. âyetler yer alır. en-Nahl sûresinde yetimlere iyi ve güzel davranmak emredilmiştir (en-Nahl 16/90). Bu yüzden yetimi dışlamak, "*dini/ahireti yalan sayan*" davranışlar arasında yer alır: "*Dini/ahireti yalan sayanı gördün mü? Yetimi kakıştran, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur*" (el-Mâûn 108/1-2). Müşriklere hitaben indirilmiş olan bir başka âyette ise, yetime ikram etmemenin, onları hor görmenin ve onları itip kakmanın kınandığını (el-Fecr 89/16-17) görmekteyiz.

Tüm bu âyetlerden yola çıkarak Kur'ân-ı Kerim'in aslında yetimin nasıl korunması, yetime değer verilmesi, ilgi ve şefkat gösterilmesi, onları anlama ve anlamlandırma, onlar

ile empati kurma ve onları aramızda kabul görme hususundaki ifadelerini görmekteyiz. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in de ümmetine olan sevgisi sebebiyle sıkıntı ve musibet durumlarında ümmetine karşı her türlü desteği verdiği de âyetlerde ifade edilmiştir. "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, mü'minlere karşı şefkat ve merhamet doludur." (et-Tevbe 9/128) Bu âyet aslında Hz. Peygamber'in ümmetine olan, şefkatini, sevgisini ortaya koymaktadır.

ii. Din Kardeşliği Bağlamında Yaygın Destek

Kur'ân Âl-i İmrân sûresi 3/103 âyeti ile sosyal destek boyutlarından biri olan "yaygın destek" boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim oradaki "Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın" şeklinde âyetin yardımlaşma, dayanışma ve rehabilite ruhunu dolayısıyla yaygın desteği göz önüne sermekte olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu âyette ifade edilen kardeşlik ilkesi, aslında Kur'ân'ın çıkan anlaşmazlıkların neticesinde toplumu oluşturan fertlerin kardeşlik anlayışı etrafında birleşmelerini istemektedir. (Özdemir, 1997, 198).

Yaygın destek, Ensar ve Muhacir arasındaki kardeşlikte olduğu gibi, Muhacirin zor zamanında kendine arkadaş yaren bulmasıdır. Çektiği sıkıntıları o dert arkadaşıyla unutmamasıdır. Müslümanların her türlü sıkıntı ve eziyete karşı birlik olmaları ise Âl-i İmrân 3/195; İbrâhîm 14/22; en-Nahl 16/41-42, 110; el-Hac 22/40 gibi daha birçok âyette övülmüş ve teşvik edilmiştir.

Kur'ân çoğu âyette kardeşliğin sadece aynı anne-babadan dünyaya gelme ile olmadığını her fırsatta vurgulamış ve din kardeşliğinin üzerinde durmuştur. Bu kardeşliğin emredildiği somut örneklerden olan "Mü'minler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin..." (el-Hucurât 49/10) ve "Sana uyan mü'minlere kol kanat ger" (eş-Şuarâ Sûresi, 26/215) âyetleri aslında sosyal destek boyutlarından değer vermenin, destek olmanın, birlik ve beraberlik içinde olmanın yani "yaygın desteğin" örneklerindedir.

Sonuç itibariyle hem Hz. Âdem'in oğullarının kıssasında (el-Mâide 5 /27-31) hem de Hz. Yûsuf'un kardeşleri ile yaşadıklarının anlatıldığı kıssasında (Yûsuf 12/4-101) Müslümanların aralarındaki sorunların normal yollarla çözülmesi emredilmiştir (el-Hucurât, 49/10) (Bor, 2018, 1070). Bu âyetlerde Müslüman din kardeşlerinin birlik, beraberlik içerisinde olması ve dayanışmayı ön planda tutmaları gerektiği vurgulanmıştır.

et-Tevbe sûresindeki "Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir." (et-Tevbe 9/71) yetinden de anlaşılacağı üzere Müslüman din kardeşleri, doğruya ulaşp kötülüklerden uzak durmaları için birbirlerine birer veli ve kardeş olarak çaba sarf etmelidir.

Hz. Peygamber'in Rıdvan biatından sonra inen el-Fetih sûresinde geçen "O ağacın altında sana yeminle bağlılık söz verirlerken bu mü'minlerden Allah razı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir" (el-Fetih 48/18-19) âyetleri ile Kur'ân hem Allah'ın Hz. Peygambere verdiği güven ve huzuru ifade ederken hem de mü'minlerin birbirleri ile olan dayanışma ve rehabilitesinden bahsetmiştir.

Kur'ân'dan başka bir örnek de, Hz. Musa'nın kardeşini kendine yardımcı kılması hususunda Allah'a dua etmiş, Allah da onun bu duasını kabul etmiş olmasıdır (Tâhâ 20/25-34). İki peygamberin yardımlaşma, dayanışma hususunda birbirlerine hem kandaş hem de din kardeşi olarak destek olması aslında yaygın desteğin bir başka ifade biçimidir.

Dayanışmayı ve yardımlaşmayı teşvik eden bir başka âyette ise; "...İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın..." (el-Mâide, 5/2) ifadesi yer almaktadır. Müslümanların yaşadıkları toplumda birbirlerine yardımcı olmaları, birbirleriyle birlik ve beraberlik içinde bulunmaları ve birbirlerine sınıksız kenetlenmeleri sıkça vurgulanmıştır.⁵ Bu hususta Kur'ân; mü'minler, birbirine kenetlenmiş sağlam binalara benzetmiştir (es-Saff 61/4).

Kardeşlik hukuku gereği yetimin, öksüzün, yoksulun ve yakın-uzak akrabasının her anlamda gözetilmesi, sosyal destek kavramına ait olan dört temel boyutunu kapsadığı vurgulanmıştır. Buradan hareketle Kur'ân yetim hakkının gözetilmesi ile ilgili birçok "yaygın destek" örneğini de sunmaktadır. Bakara sûresi, 220. âyette bahsi geçen "Onları ıslah etmek (yararlı kılmak) hayırlıdır" ifadesi aslında onları hem topluma hem kendilerine yararlı bireyler haline getirmek ve güzel ahlaklı olarak yetiştirmenin sorumluluk ve yükümlülüğünü (Ağırman, 2007, 13) ve onlara destek olmanın zorunluluğundan bahsetmekte ve Kur'ân da ne kadar önemli bir yer teşkil ettiğini de ifade etmektedir. Aynı zamanda "Eğer onları aranızda katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir"(el-Bakara 2/220) âyetinden de anlaşılacağı üzere yetimlerle arkadaşlık edilmesi, onları rehabilite ederek ruhlarının beslenmesi ve onların toplumdan dışlanılmaması gerektiği Kur'ân tarafından açıkça ifade etmiştir. Bu da yardımlaşma ve dayanışma ruhunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân kardeşlik hakkına binaen akraba ile olan ilişkilerin devam etmesinin ve bağların koparılmamasının gerekliliğini de emretmiştir (el-Bakara 2/27). Bunun yanında birlik ve beraberliğin devam etmesi aynı zamanda sosyal bir birlikteliği ve rehabilite ruhunu da beraberinde getirmekte ve böylece yaygın destek türüne de örnek sağlamaktadır.

⁵ Müslümanların birbiri ile yardımlaşma dayanışma içerisinde olması gerektiğini vurgulayan âyetlerden bir kaç için bkz.(eş-Şûra 42/39; Âl-i İmran 3/200; en-Nisa 4/114; et-Tevbe 9/71)

Hız. Peygamber'in hayatından bir başka yaygın destek örneği ise hicret esnasında yaşanmıştır. *"Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir"* (et-Tevbe 9/40). Burada Allah'ın onların görmediği askerlerle onları desteklemesi, O'nun koruyan, gözeten, şefkatli ve merhametli olduğunu göstermekte, kısacası duygusal desteği tanımlamaktadır. Ayrıca burada Allah'ın Hız. Peygamber'e kendi katından güven, sekine duygusu indirmesi de Hız. Peygamber ile Allah arasındaki yaygın desteği gözler önüne serer. Hız. Ebubekir'in Hız. Peygamber'e bir kötülük gelir endişesi ile korkması (Kutub, 1991, 5/311) duygusal desteği ifade ederken, Hız. Peygamber'in Hız. Ebubekir'i telkin edici, rehabilite edici sözler sarf etmesi de yine "yaygın desteği" ifade etmektedir. Bu âyet her yönden duygusal ve yaygın desteğin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

iii. Din Kardeşliği Bağlamında Araçsal Destek

Din kardeşliğinin gerektirdiği bazı sorumluluk ve yükümlülüklerden bahsetmiştik. Bunlardan birisi de mü'min kardeşlerin birbirlerine gereksinim duyduklarında maddi imkânları el verdiği ölçüde din kardeşine destek olması, sahip çıkmasıdır. Kardeşler arasında bahsedilen anlamda bir yardımlaşma Peygamberimiz tarafından önemle vurgulanmaktadır (Gökçe, 1998, 26-27).

Araçsal desteğinde uhuvve/kardeşlik olgusu üzerinde önemli bir yeri vardır. Kur'ân'daki "araçsal destek" bağlamında uhuvve ve kardeşlik örnekleri ise; el-Haşr sûresinin 9. âyetinde geçen *"İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler."* cümlesi kendi nefsinin yerine başkasını tercih etmek olarak karşımıza çıkar. Ayette bahsi geçen Ensar'ın ihtiyacı varken Muhacir'in ihtiyacını karşılaması "isar" Ensar'da doruk noktasına ulaşmış ve "İşittik ve itaat ettik" (Mevdûdî, 2020, 6/211) diyerek öz kardeşiniz için bile zor olan bu durumu din kardeşleri için yapmışlardır.

Kur'ân hicret edenleri maddi ve manevi her durumda koruyup kollamıştır (el-Haşr 59/8). Devlet gelirlerinin bir kısmının muhacirlerin hakkı olduğu, zor durumlarında yardım için Allah'ın onlara lütuf gönderdiğinin bir kanıtıdır. Yine el-Mearic sûresinin 24 ve 25. âyetlerde; *"İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar"* ifadesi din kardeşliğinin getirdiği bir sorumlulukla tasadduk yapma ilkesini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Âl-i İmrân sûresinin 92. âyette *"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."* harcanacak malın niteliği de açıklanmıştır. Aynı zamanda tasadduk edilen malın yerini misliyle dolduracağını da ifade etmiştir (es-Sebe 34/39). Tasadduk edilecek malın ne şekilde verilmesi gerektiğini ise bu âyette belirtir: *"Onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar"* (İbrâhîm 14/31). Bir başka âyette ise *"Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" Onlar şöyle cevap verirler: "Biz*

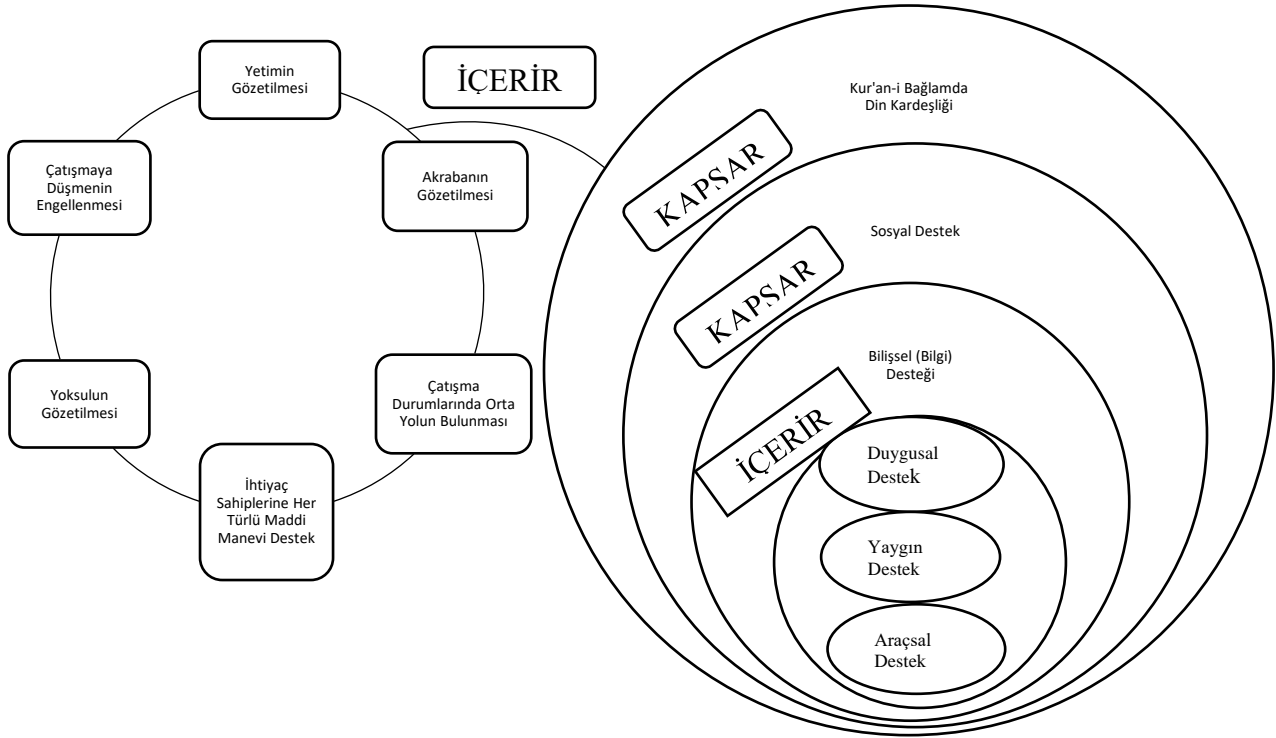
namaz kılanlardan değildik; Yoksulu doyurmuyorduk;(Günaha) dalanlarla birlikte biz de dahıyorduk, Ceza gününü de asılsız sayıyorduk, Sonunda bize ölüm geldi çattı. Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez (el-Müddessir 74/43-48). Yoksulu doyurmuyorduk ifadesi aslında cehennemliklerin ağızından bir itiraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece araçsal desteğin ne kadar önemli olduğunu anlamaktayız. Bununla birlikte malını Allah yolunda harcayanlara harcadıkları malın kat kat misli mükâfat olarak vaadedilmektedir. *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”* (el-Bakara 2/261). Bu âyet, Allah'ın kullarının yaptığı iyi amellerine karşılık, yapanın samimiyet derecesine göre kuluna on katından yedi yüz katına kadar sevap vereceğini bununla birlikte dünyalık malına dünyalık nispetinde kıymet verip Allah yolunda infak edenin ise asla zarar etmeyeceğini ve malının kat kat artacağını müjdelemiştir. (Yıldız, 2015, 288)

Kur'ân'ın birçok âyetinde (Örneğin; el-Bakara 2/177, 195, 215, 254, 267, 270-274, 280; Âl-i İmrân 3/134; el-İsrâ 17/26; el-Mü'minün 23/60-61; en-Nur 24/22; el-Hadid 57/7, 18; el-Haşr 59/9; ez-Zariyat 60/19; el-Münâfikûn 63/10, et-Tegabün 64/17, el-Leyl 92/5-7 sûresi gibi) mü'minlere din kardeşleri olan yoksula, yetime, akrabaya, yolda kalmışa tasadduk ve infak etmelerinin öneminden ve karşılığında verilecek mükâfatlardan bahsedilmiştir.

Sonuç

Sosyal destek kavramının temelleri ilk olarak 20. yüzyılın başlarında atılmaya başlanmıştır. Sosyal desteğin intihar girişimlerini azalttığı, kanser tedavisine olumlu katkı sunduğu, yaşam kalitesini arttırdığı, ergenlik döneminin olumsuz etkilerini azalttığı, engelli bireylerin veya engelli bireye sahip ailelerin psikolojik ihtiyaçlarına cevap verdiği, stres ve kaygıyı beraberinde getiren durumlarda ve daha birçok travmatik koşulda bireyle istenmeyen durum arasında tampon görevi gördüğü bununla birlikte sosyal destekten mahrum olan bireylerin olumsuz yaşam olayları karşısında daha fazla etkilendiklerini ve stres altındaki bireylere çevreden yapılan yardımların, kişinin başa çıkma çabalarını güçlendirdiği elde edilen bulgular arasındadır. Çalışmada sosyal destek kavramı incelenirken Cohen ve Wills (1985) ile Brich (1998) sosyal desteği dört boyutunu ele almıştır, bu bağlamda Kur'ân ile sosyal destek arasındaki bağlantı, elde edilen veriler ile şu şekilde tablolastırılabilir;

Tablo 1 Kur'an ile Sosyal Destek arasındaki Bağlantı

Nesiller boyu insanoğlu her zaman birbirini desteklemiş ve ilişki yapısını ayakta tutmaya çalışmıştır. Farklı kişiliklere sahip olan bireyler hayatlarının her anında çevrelerinden gelecek sosyal desteğe ihtiyaç duymuştur. Dinin başında geldiği birlik ve beraberliği bütünleştirici yapılar, toplumları ayakta tutmaktadır. İlahi dinlerin başında gelen İslam dini içerisinde Kur'an'ın evrensel mesajı ile gerçekleştirilen bu ayakta tutma ve toplumsal bütünleşmeyi sağlama temelleri üzerine kurulu bu tavrı yüzyıllardır süregelmektedir. Yapı ve içerik bakımından toplumsal, ahlaki ve insani pek çok meseleyi açıklayan Kur'an-ı Kerim, içerisinde sosyal destek konusuna dair pek çok bilgiyi de bulundurmaktadır.

Kur'an-ı Kerim din kardeşliği sağlanan sosyal desteği, göçebe olsun olmasın tüm Müslümanların toplumda birlik olmalarını kolaylaştırmış; hicret, yalnızlık, dışlanmışlık gibi pek çok sıkıntının yanında maddî-mânevî olarak huzur ve mutluluğuna katkı sağlamayı ve rehabilitasyonu sosyal desteğin tüm fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak din kardeşliği olgusu üzerinden vermiştir. Verilen âyetlerden ve örneklerden anlaşılacağı üzere Kur'an din kardeşleri arasında taassuba gitmeden yardımlaşmayı ve dayanışmayı emretmiş, kötülük ve hasetti ise yasaklamıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki Kur'an-ı Kerim akraba, yetim, yoksul, mazlum, ihtiyaç sahibi din kardeşi için sosyal desteğin tüm unsurlarını diğer mü'minlere zorunlu kılmıştır.

Din kardeşliği bağlamında sosyal destek boyutlarına örnek gösterdiğimiz âyetlerin çoğu medeni sûrelerde geçmektedir. Paylaşma, yardımlaşma ve dayanışma, sevgi, ilgi,

şefkat gibi sosyal desteğin tüm boyutlarını ifade eden pek çok duygu ve kavramı güçlendirmeyi amaçladığı da elde edilen bulgular arasındadır.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (Haziran 2007), 9-30.
- Akbaş, Mehmet. "Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni ". *İstem* 8/15 (2010), 61-67
- Akgün, Rumeysa-Gökçearslan Çıfci, Elif. "Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Güçlendirme Yaklaşımı Ve Sosyal Destek Sistemi". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 10/1-2 (Mayıs 2010), 23-36.
- Akyüz, Niyazi vd. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Akman, Mustafa. "Müminler Arasında Kardeşlik Hukuku". *The Journal of Social Science* 4/7 (2020), 292-304. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.656692>
- Albayraktaroğlu, Sevgi. Profesyoneleşme Olgusu ve Mesleki Profesyoneleşme Açısından Türkiye’de Sosyal Hizmet Mesleği (Sakarya Örneği). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2010.
- Ardahan, Melek. "Sosyal Destek ve Hemşirelik" *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, (2006) 9/2 68-75
- Balcı, Emre. Aile Sosyal Destek Programı (Asdep) Görevlilerinin Algıladıkları Sosyal Destek İle Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişki. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Sosyal Politika Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Baltaş, Zuhul. *Sağlık Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000.
- Bayyığıt, Mehmet vd. *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Bor, Adil. "Kur’an’da Kardeşliğin İnsanî ve Ahlâkî Temelleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/3 (30 Ağustos 2018), 1056-1077. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.417788>
- Bülbül, İsrâfil. Kendini Zehirleme Yoluyla İntihar Girişimi Nedeniyle Bir Üniversite Hastanesine Başvuranlarda Algılanan Sosyal Destek, Dini Yönelim ve Bağlanma Özelliklerinin Araştırılması. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2011.
- Cohen, Sheldon-Wills Thomas Ashby. "Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis" 98/2 (1985), 310-357.
- Çakır, Yelda-Palabıyıkoglu, Refia. "Gençlerde Sosyal Destek- Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması". *Kriz Dergisi*; 5/1, (1997), 15-24.

- Demirci, Abdurrahman. "Ensar Kimliğinin Oluşumuna Etki Eden Faktörler". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (2016), 7-38. <https://doi.org/10.9737/hist.2017.562>
- Doğan, Türkan. "Psikolojik Belirtilerin Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek ve İyilik Hali," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008), 30-44.
- Durkheim, Emile. *İntihar: Bir Toplum Bilim İncelemesi*. çev. Z. Zühre İlkgenel. İstanbul: Pozitif, 2013.
- Esen Ateş, Nesibe. "Sosyal Destek ve Dini Başa Çıkma: Şehit Aileleri ve Gaziler Örneği". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2019), 73-100.
- Gazali, Ebu Muhammed bin Ahmed Tusi. *İhyau 'Ulumi'd-Din*. çev. Serdaroğlu Ahmed. 4 Cilt. İstanbul: Bedir, 1985.
- Gökçe, M. Cüneyt. "İslam Kardeşliğinin Temelleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 22-28.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmi Dergi* 43/2 (Haziran 2007), 173-190.
- House, James S. vd. "Social Relationships and Health". *Science* 241/4865 (29 Temmuz 1998), 540-545.
- İsfahani, Rağıb. *Müfredat*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları. Ağustos 2010.
- İşıkkhan, Vedat. "Kanser ve Sosyal Destek". *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal Hizmet Bölümü* 18/1 (2007), 15-29.
- Kapıkıran, Şahin-AcunKapıkıran, Necla. "Algılanan Elde Edilebilir Destek Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 43/2 (2010), 51-73. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001202
- Karal, Eser-Biçer, Berna Gül. "Salgın Hastalık Döneminde Algılanan Sosyal Desteğin Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Haziran 2019), 129-156. <https://doi.org/10.20493/birtop.726411>
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: 3. Basım, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/17 (Ocak 2016), 21-21. <https://doi.org/10.17540/hikmet.20161715434>
- Kaynar, Gonca. Boşanma Sürecindeki Kişilerin Baş Etme Becerileri, Bilişsel Çarpıtmalar, Yılmazlık Ve Sosyal Destek Algıları Açısından İncelenmesi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kazak, Anne E.-Marvin, Robert S. "Differences, Difficulties and Adaptation: Stress and Social Networks in Families with a Handicapped Child". *Family Relations* 33/1 (Ocak 1984), 67-76. <https://doi.org/10.2307/584591>

- Kinsun, Abdalbaki. "Dini Gruplar Sosyolojisi" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2016), 210-226.
- Kula, H. M. Naci. "Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 49-56.
- Kula, H. M. Naci. "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2 (2006), 73-94.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan vd. 5. Cilt. İstanbul: Dünya, 1991.
- Mevdûdî, Ebu'l- A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 6.Cilt. İstanbul: İnsan, 2020.
- Nick, Elizabeth A. vd. "The Online Social Support Scale: Measure Development and Validation." *Psychological Assessment* 30/9 (Eylül 2018), 1127-1143. <https://doi.org/10.1037/pas0000558>
- Özdemir, Şuayip. "Toplumsal Birliğin Teşekkülünde İslam Kardeşliğinin Rolü". *Diyanet İlim Dergisi* 33/3 (1997), 107-115.
- Özsoy, Ömer-Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr, 22. Basım, 2019.
- Sancar, Faruk. "Toplumsal Birliğin İnşasında Anahtar Kavram 'Kardeşlik': Gazali Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ (2013), 21-41.
- Sarason, Irwin G. vd. "Assessing social support: The social support questionnaire". *Journal of Personality and Social Psychology*, 44/1 (1983), 127-139
- Sunar, Lütfü. *Değişim Sosyolojisi: Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel, 2018.
- Sherkat, Darren E. "Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri" çev. Özcan Güngör, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/3 (2013), 279-297.
- Şeker, Aziz. *Sosyal Hizmete Giriş*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi, 2018.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili 1*. çev. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Zehraveyn, 2007.
- Yıldız, Abdullah. "Hz. Peygamber'in Örneğinde Af ve İnsan Kardeşliği". *Meridyen Derneği Hadis ve siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 53-73.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an'da Sebülullah Kavramı*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'an' da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 73-95. <https://doi.org/10.18505/cuid.690585>

